

Zbiór Orzeczeń

WYROK TRYBUNAŁU (czwarta izba)

z dnia 12 stycznia 2023 r. *

Odesłanie prejudycjalne – Nieuczciwe warunki w umowach konsumenckich – Dyrektywa 93/13/EWG – Umowa o świadczenie usług prawnych zawarta pomiędzy adwokatem a konsumentem – Artykuł 4 ust. 2 – Ocena nieuczciwego charakteru warunków umownych – Wyłączenie warunków umownych dotyczących określenia głównego przedmiotu umowy – Warunek przewidujący zapłatę wynagrodzenia adwokata zgodnie z zasadą stawki godzinowej – Artykuł 6 ust. 1 – Uprawnienia sądu krajowego w przypadku warunku uznanego za „nieuczciwy”

W sprawie C-395/21

mającej za przedmiot wnioszek o wydanie, na podstawie art. 267 TFUE, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożony przez Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (sąd najwyższy Litwy) postanowieniem z dnia 23 czerwca 2021 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 28 czerwca 2021 r., w postępowaniu:

D.V.

przeciwko

M.A.,

TRYBUNAŁ (czwarta izba),

w składzie: C. Lycourgos, prezes izby, L.S. Rossi, J.-C. Bonichot, S. Rodin i O. Spineanu-Matei (sprawozdawczynie), sędziowie,

rzecznik generalny: M. Szpunar,

sekretarz: A. Calot Escobar,

uwzględniając pisemny etap postępowania,

rozważywszy uwagi, które przedstawili:

- w imieniu D.V. – A. Kakoškina, advokate,
- w imieniu rządu litewskiego – K. Dieninis, S. Grigonis oraz V. Kazlauskaitė-Švenčionienė, w charakterze pełnomocników,

* Język postępowania: litewski.

- w imieniu rządu niemieckiego – J. Möller, U. Bartl oraz M. Hellmann, w charakterze pełnomocników,
- w imieniu Komisji Europejskiej – J. Jokubauskaitė oraz N. Ruiz García, w charakterze pełnomocników,

po zapoznaniu się z opinią rzecznika generalnego na posiedzeniu w dniu 22 września 2022 r.,

wydaje następujący

Wyrok

- 1 Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczy wykładni art. 3 ust. 1, art. 4 ust. 2, art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.U. 1993, L 95, s. 29), zmienionej dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. (Dz.U. 2011, L 304, s. 64) (zwanej dalej „dyrektywą 93/13”).
- 2 Wniosek ten został przedstawiony w ramach sporu pomiędzy D.V., adwokatem, a M.A., jego klientem.

Ramy prawne

Prawo Unii

- 3 Zgodnie z brzmieniem art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13:
„Warunki umowy, które nie były indywidualnie negocjowane, uznaje się za nieuczciwe, jeśli stojąc w sprzeczności z wymogami dobrej wiary, powodują znaczącą nierównowagę wynikających z umowy praw i obowiązków stron ze szkodą dla konsumenta”.
- 4 Artykuł 4 omawianej dyrektywy stanowi:
„1. Nie naruszając przepisów art. 7, nieuczciwy charakter warunków umowy jest określany z uwzględnieniem rodzaju towarów lub usług, których umowa dotyczy i z odniesieniem, w momencie zawarcia umowy, do wszelkich okoliczności związanych z zawarciem umowy oraz do innych warunków tej umowy lub innej umowy, od której ta jest zależna.
2. Ocena nieuczciwego charakteru warunków nie dotyczy ani określenia głównego przedmiotu umowy, ani relacji ceny i wynagrodzenia do dostarczonych w zamian towarów lub usług, o ile warunki te zostały wyrażone prostym i zrozumiałym językiem”.
- 5 Zgodnie z art. 5 wspomnianej dyrektywy:
„W przypadku umów, w których wszystkie lub niektóre z przedstawianych konsumentowi warunków wyrażone są na piśmie, warunki te muszą zawsze być sporządzone prostym i zrozumiałym językiem. [...]”.

6 Artykuł 6 ust. 1 omawianej dyrektywy przewiduje:

„Państwa członkowskie stanowią, że na mocy prawa krajowego nieuczciwe warunki w umowach zawieranych przez sprzedawców lub dostawców [przedsiębiorców] z konsumentami nie będą wiążące dla konsumenta, a umowa w pozostałej części będzie nadal obowiązywała strony, jeżeli jest to możliwe po wyłączeniu z niej nieuczciwych warunków”.

7 Artykuł 7 ust. 1 dyrektywy 93/13 stanowi:

„Zarówno w interesie konsumentów, jak i konkurentów państwa członkowskie zapewnią stosowne i skuteczne środki mające na celu zapobieganie stałemu [dalszemu stosowaniu nieuczciwych warunków w umowach zawieranych przez sprzedawców lub dostawców [przedsiębiorców] z konsumentami”.

8 Artykuł 8 tej dyrektywy ma następujące brzmienie:

„W celu zapewnienia wyższego stopnia ochrony konsumenta państwa członkowskie mogą przyjąć lub utrzymać bardziej rygorystyczne przepisy prawne zgodne z traktatem [FUE] w dziedzinie objętej niniejszą dyrektywą”.

Prawo litewskie

Kodeks cywilny

9 Artykuł 6.228⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas Nr. VIII-1864 (ustawy nr VIII-1864 o zatwierdzeniu, wejściu w życie i wykonaniu litewskiego kodeksu cywilnego) z dnia 18 lipca 2000 r. (Žin. 2000, nr 74-2262), w wersji mającej zastosowanie w postępowaniu głównym (zwanej dalej „kodeksem cywilnym”), zatytułowany „Nieuczciwe warunki w umowach konsumenckich”, transponuje dyrektywę 93/13 do prawa krajowego. Zgodnie z tym przepisem:

„[...]

2. Za nieuczciwe uznaje się postanowienia umów konsumenckich, które nie były przedmiotem indywidualnych uzgodnień między stronami i w których równowaga praw i obowiązków stron została faktycznie naruszona ze szkodą dla konsumenta z powodu naruszenia wymogu dobrej wiary.

[...]

6. Wszelkie warunki umowy konsumenckiej muszą być wyrażone prostym i zrozumiałym językiem. Warunki sprzeczne z tym wymogiem są uważane za nieuczciwe.

7. Warunki określające przedmiot umowy konsumenckiej oraz warunki dotyczące zgodności sprzedawanego towaru lub świadczonej usługi oraz jego ceny nie powinny być oceniane pod kątem nieuczciwego charakteru, o ile warunki te zostały wyrażone prostym i zrozumiałym językiem.

8. W przypadku gdy sąd stwierdzi nieuczciwy charakter warunku umownego (warunków umownych), warunek ten jest nieważny (warunki te są nieważne) od chwili zawarcia umowy,

jednak pozostałe postanowienia umowy pozostają wiążące dla stron, jeżeli możliwe jest dalsze wykonanie umowy po unieważnieniu nieuczciwych warunków”.

Ustawa nr IX-2066 o zawodzie adwokata

- 10 Artykuł 50 Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas Nr. IX-2066 (ustawy nr IX-2066 o zawodzie adwokata) z dnia 18 marca 2004 r. (Žin. 2004, nr 50-1632), zatytułowany „Wynagrodzenie za usługi prawne świadczone przez adwokata”, stanowi:

„1. Klienci płacą adwokatowi uzgodnione umownie honoraria z tytułu usług prawnych świadczonych na podstawie umowy.

[...]

3. Przy określaniu wysokości wynagrodzenia należnego adwokatowi z tytułu usług prawnych należy uwzględnić stopień skomplikowania sprawy, kwalifikacje i doświadczenie zawodowe adwokata, sytuację finansową klienta, a także inne istotne okoliczności”.

Zarządzenie z dnia 2 kwietnia 2004 r.

- 11 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-85 „Dėl Rekomendacijų dėl civilinės bylose priteistino užmokesčio už advokato ar advokato padėjėjo teikiamą teisinę pagalbą (paslaugas) maksimalaus dydžio patvirtinimo” (zarządzenie ministra sprawiedliwości Repliki Litewskiej nr 1R-85 w sprawie zatwierdzenia wytycznych dotyczących maksymalnej wysokości kwoty stawek w sprawach cywilnych za pomoc prawną – świadczenie usług – przez adwokata lub aplikanta adwokackiego) z dnia 2 kwietnia 2004 r. (Žin. 2004, nr 54-1845), w brzemieniu obowiązującym od dnia 20 marca 2015 r. (zwane dalej „zarządzeniem z dnia 2 kwietnia 2004 r.”), ustanowiło zalecenia dotyczące maksymalnej opłaty za świadczenie usług prawnych przez adwokata lub aplikanta adwokackiego w sprawach cywilnych. Zalecenia te zostały zatwierdzone uchwałą Litewskiej Rady Adwokackiej z dnia 26 marca 2004 r. i stanowią podstawę umożliwiającą zastosowanie przepisów kodeksu postępowania cywilnego regulujących ustalanie kosztów.

Postępowanie główne i pytania prejudycjalne

- 12 M.A., działając jako konsument, zawarł w okresie od dnia 11 kwietnia do dnia 29 sierpnia 2018 r. pięć umów o odpłatne świadczenie usług prawnych z D.V., działającego w charakterze adwokata, a mianowicie w dniu 11 kwietnia 2018 r. dwie umowy w sprawach cywilnych dotyczących, odpowiednio, współwłasności majątku oraz miejsca zamieszkania małoletnich dzieci, sposobu komunikacji i ustalenia wysokości alimentów, w dniach 12 kwietnia i 8 maja 2018 r., dwie umowy dotyczące reprezentowania M.A. przed policją i prokuraturą rejonową w Kownie (Litwa) oraz w dniu 29 sierpnia 2018 r. umowę dotyczącą reprezentowania M.A. w ramach postępowania rozwodowego.
- 13 Zgodnie z art. 1 każdej z tych umów adwokat zobowiązuje się do udzielania ustnych lub pisemnych konsultacji prawnych, przygotowywania projektów dokumentów prawnych, dokonywania analizy prawnej dokumentów oraz reprezentowania klienta przed różnymi organami, wykonując związane z tym czynności.

- 14 W każdej z tych umów wynagrodzenie zostało ustalone na kwotę 100 EUR „za każdą godzinę konsultacji lub świadczenia usług prawnych na rzecz klienta” (zwaną dalej „klauzulą dotyczącą ceny”). Umowy stanowiły, że „część wskazanego wynagrodzenia [...] podlega natychmiastowej zapłacie na podstawie przedstawionej przez adwokata faktury za usługi prawne, z uwzględnieniem godzin udzielania porad prawnych lub świadczonych usług prawnych” (zwanej dalej „klauzulą dotyczącą zasad rozliczeń”).
- 15 Ponadto M.A. wypłacił zaliczki na poczet wynagrodzenia w łącznej wysokości 5600 EUR.
- 16 D.V. świadczył usługi prawne w okresie od kwietnia do grudnia 2018 r. oraz od stycznia do marca 2019 r. i w dniach 21 oraz 26 marca 2019 r. wystawił faktury za wszystkie świadczone usługi.
- 17 Nie otrzymawszy całości żądanego wynagrodzenia, w dniu 10 kwietnia 2019 r. D.V. wniósł do Kauno apylinkės teismas (sądu rejonowego w Kownie, Litwa) powództwo o zasądzenie od M.A. zapłaty kwoty 9900 EUR z tytułu wykonanych usług prawnych oraz kwoty 194,30 EUR tytułem kosztów poniesionych w związku z wykonaniem umów, powiększonych o odsetki roczne w wysokości 5% od należnych kwot, naliczonych od dnia wniesienia powództwa do dnia wykonania orzeczenia.
- 18 Sąd ten orzeczeniem z dnia 5 marca 2020 r. częściowo uwzględnił żądanie D.V. Sąd uznał, że na podstawie zawartych umów świadczone były usługi prawne na łączną kwotę 12 900 EUR. Sąd ten jednocześnie stwierdził jednak, że warunki umowne dotyczące wynagrodzenia za świadczenie usług prawnych miały charakter nieuczciwy, i obniżył wysokość wynagrodzenia o połowę, do kwoty 6450 EUR. W konsekwencji Kauno apylinkės teismas (sąd rejonowy w Kownie) zasądził od M.A. zapłatę kwoty 1044,33 EUR, uwzględniając kwotę już zapłaconą, powiększonej o odsetki w skali rocznej w wysokości 5%, naliczone od dnia wniesienia powództwa do dnia wykonania orzeczenia, oraz kwotę 12 EUR tytułem kosztów postępowania. Od D.V. zasądzono na rzecz M.A. kwotę 360 EUR tytułem kosztów postępowania.
- 19 Postanowieniem z dnia 15 czerwca 2020 r. Kauno apygardos teismas (sąd okręgowy w Kownie, Litwa) oddalił apelację D.V. wniesioną w dniu 30 kwietnia 2020 r. od tego orzeczenia.
- 20 W dniu 10 września 2020 r. D.V. wniósł skargę kasacyjną na to postanowienie do Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (sądu najwyższego Litwy), sądu odsyłającego.
- 21 Sąd ten zastanawia się zasadniczo nad dwoma zagadnieniami: pierwszym jest wymóg przejrzystości warunków dotyczących głównego przedmiotu umów o świadczenie usług prawnych, a drugim – skutki stwierdzenia nieuczciwego charakteru warunku ustalającego cenę tych usług.
- 22 W odniesieniu do pierwszego z tych zagadnień wspomniany sąd bada z jednej strony kwestię tego, czy warunek umowy o świadczenie usług prawnych, który nie był indywidualnie negocjowany i który dotyczy ceny tych usług oraz sposobów jej obliczania, takich jak warunek dotyczący ceny, jest objęty art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13.
- 23 Uznawszy, że tak jest, sąd odsyłający zastanawia się z drugiej strony nad wymogiem przejrzystości, jaki musi spełnić warunek dotyczący głównego przedmiotu umowy, aby nie został zakwalifikowany jako nieuczciwy. W tym względzie sąd ten podnosi, że o ile warunek dotyczący ceny jest sformułowany jasno z gramatycznego punktu widzenia, o tyle można wątpić, czy jest on zrozumiały, ponieważ przeciętny konsument nie jest w stanie zrozumieć jego skutków

gospodarczych, nawet biorąc pod uwagę pozostałe warunki danej umowy, a mianowicie warunek dotyczący zasad rozliczeń, który nie przewiduje ani przedstawiania przez adwokata sprawozdań dotyczących świadczonych usług, ani częstotliwości ich rozliczania.

- 24 Tymczasem wspomniany sąd przypomina, że jak wynika z orzecznictwa Trybunału, przed zawarciem umowy informacja o warunkach umownych i skutkach owego zawarcia ma fundamentalne znaczenie dla konsumenta. To w szczególności na podstawie tej informacji ten ostatni podejmuje decyzję, czy zamierza związać się warunkami sformułowanymi uprzednio przez przedsiębiorcę (wyrok z dnia 21 marca 2013 r., RWE Vertrieb, C-92/11, EU:C:2013:180, pkt 44).
- 25 Uznając szczególny charakter umów będących przedmiotem postępowania głównego i trudność w określeniu liczby godzin niezbędnych do świadczenia usług prawnych, sąd odsyłający zastanawia się, czy można racjonalnie wymagać od przedsiębiorcy podania ceny docelowej za te usługi i czy informacja ta powinna być zawarta w takich umowach. Sąd odsyłający zastanawia się również nad kwestią, czy brak informacji udzielanych przed zawarciem umowy mógł zostać zrekompensowany podczas wykonywania wspomnianych umów i czy okoliczność, że cena staje się pewna dopiero po zakończeniu stosunku przedstawicielstwa zapewnionego przez adwokata lub radcę prawnego w określonej sprawie, może stanowić użyteczny element tej analizy.
- 26 Co się tyczy drugiego z tych zagadnień, sąd ten uściśla, że art. 6.228⁴ ust. 6 kodeksu cywilnego zapewnia wyższy poziom ochrony niż ochrona gwarantowana przez dyrektywę 93/13, ponieważ brak przejrzystości warunku umownego jest wystarczający, aby mógł on zostać uznany za nieuczciwy, bez konieczności badania go w świetle art. 3 ust. 1 tej dyrektywy. Sąd ten zastanawia się zatem nad skutkami, jakie prawo Unii wiąże ze stwierdzeniem nieuczciwego charakteru warunku.
- 27 W tym względzie sąd odsyłający podnosi, że stwierdzenie nieważności warunku dotyczącego ceny powinno skutkować nieważnością umów o świadczenie usług prawnych i przywróceniem sytuacji, w której znajdowałby się konsument, gdyby warunki te nigdy nie istniały. Tymczasem w niniejszej sprawie prowadziłoby to do bezpodstawnego wzbogacenia konsumenta i do niesprawiedliwej sytuacji w stosunku do przedsiębiorcy, który w całości dokonał świadczenia tych usług. Ponadto sąd ten zastanawia się, czy ewentualne obniżenie stawek za wspomniane usługi nie naruszałoby odstraszącego skutku, do którego zmierza art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13.
- 28 W tych okolicznościach Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (sąd najwyższy Litwy) postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:
 - „1) Czy art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że wyrażenie »główny przedmiot umowy« obejmuje warunek dotyczący kosztu i sposobu jego obliczania, jeśli ów warunek nie został indywidualnie wynegocjowany i znajduje się w umowie o świadczenie usług prawnych zawartej przez przedsiębiorcę (adwokata) i konsumenta?
 - 2) Czy odniesienie w art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 do prostego i zrozumiałego charakteru warunku umownego należy interpretować w ten sposób, że wystarczy określić kwotę stawki godzinowej należnej adwokatowi w dotyczącym koszcie warunku umownym (który ustala koszt usług rzeczywiście wykonanych na podstawie stawki godzinowej)?

- 3) W przypadku udzielenia odpowiedzi przeczącej na pytanie drugie: czy wymóg przejrzystości należy interpretować w ten sposób, że obejmuje on spoczywający na adwokacie obowiązek wskazania w umowie kosztu usług, których konkretne stawki mogą być z góry jasno określone i sprecyzowane, czy też należy określić również orientacyjny koszt usług (wstępny budżet świadczonych usług prawnych), jeżeli przy zawieraniu umowy nie można przewidzieć liczby (lub czasu trwania) konkretnych czynności i opłaty za nie ani wskazać ewentualnego ryzyka prowadzącego do zwiększenia lub zmniejszenia kosztu? Czy dla oceny odnoszącej się do tego, czy warunek umowny dotyczący kosztu spełnia wymóg przejrzystości, ma znaczenie to, że informacje dotyczące kosztu usług prawnych i sposobu jego obliczania są udzielane konsumentowi w jakikolwiek odpowiedni sposób lub że są one określone w samej umowie o świadczenie usług prawnych? Czy brak informacji w stosunkach poprzedzających zawarcie umowy można zrównoważyć udzieleniem informacji w trakcie wykonywania umowy? Czy na ocenę zgodności warunku umownego z wymogiem przejrzystości ma wpływ okoliczność, że ostateczny koszt świadczonych usług prawnych staje się jasny dopiero po zakończeniu ich świadczenia? Czy dla oceny odnoszącej się do tego, czy warunek umowny dotyczący kosztu spełnia wymóg przejrzystości, ma znaczenie okoliczność, że umowa nie przewiduje okresowego przedstawiania przez adwokata sprawozdań dotyczących świadczonych usług ani okresowego przedstawiania konsumentowi rachunków, co pozwoliłoby konsumentowi w odpowiednim czasie podjąć decyzję o odmowie korzystania z usług prawnych lub o zmianie ceny umownej?
- 4) Jeżeli sąd krajowy uzna, że warunek umowny ustalający koszt usług faktycznie świadczonych na podstawie stawki godzinowej nie jest wyrażony prostym i zrozumiałym językiem, jak tego wymaga art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13, to czy powinien on zbadać, czy warunek ten jest nieuczciwy w rozumieniu art. 3 ust. 1 tej dyrektywy (to znaczy, że przy badaniu, czy warunek umowny może być nieuczciwy, należy ustalić, czy warunek ten powoduje »znaczącą nierównowagę« praw i obowiązków stron umowy ze szkodą dla konsumenta), czy też, biorąc jednak pod uwagę to, że ów warunek obejmuje istotne informacje w ramach umowy, sam fakt, że warunek dotyczący kosztu nie jest przejrzysty, wystarczy do uznania go za nieuczciwy?
- 5) Czy okoliczność, że umowa o świadczenie usług prawnych nie jest wiążąca, jak wskazuje art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, gdy warunek umowy dotyczący kosztu został uznany za nieuczciwy, oznacza, że konieczne jest przywrócenie sytuacji, w jakiej znajdowałby się konsument w braku warunku uznanego za nieuczciwy? Czy przywrócenie takiej sytuacji oznaczałoby, że konsument nie jest zobowiązany do zapłaty za wykonane już usługi?
- 6) Jeżeli charakter umowy o odpłatne świadczenie usług ma ten skutek, że niemożliwe jest przywrócenie sytuacji, w której znajdowałby się konsument w przypadku braku warunku uznanego za nieuczciwy (usługi zostały już wykonane), to czy określenie wynagrodzenia za usługi świadczone przez adwokata byłoby sprzeczne z celem art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13? W przypadku udzielenia odpowiedzi przeczącej na to pytanie: czy osiągnięto by rzeczywistą równowagę, dzięki której przywraca się równość stron umowy: (i) gdyby adwokat otrzymał wynagrodzenie za świadczone usługi według stawki godzinowej określonej w umowie; (ii) gdyby adwokat otrzymał wynagrodzenie w wysokości minimalnego kosztu usług prawnych (określonego na przykład w akcie prawa krajowego, mianowicie w zaleceniach dotyczących maksymalnej wysokości opłaty za pomoc świadczoną przez adwokata); (iii) gdyby adwokat otrzymał za świadczone usługi wynagrodzenie w rozsądnej wysokości określonej przez sąd z uwzględnieniem złożoności sprawy, kwalifikacji i doświadczenia adwokata, sytuacji finansowej klienta oraz innych istotnych okoliczności?”.

W przedmiocie pytań prejudycjalnych

W przedmiocie pytania pierwszego

- 29 Poprzez pytanie pierwsze sąd odsyłający dąży w istocie do ustalenia, czy wykładni art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 należy dokonywać w ten sposób, że pojęcie „głównego przedmiotu umowy” w rozumieniu tego przepisu obejmuje warunek umowy o świadczenie usługi prawnej zawartej między adwokatem a konsumentem, który to warunek nie był przedmiotem indywidualnych negocjacji i który określa cenę świadczonej usługi w oparciu zasadę stawki godzinowej.
- 30 W tym względzie należy przypomnieć, że art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 ustanawia wyjątek od mechanizmu kontroli treści nieuczciwych warunków przewidzianego w ramach systemu ochrony konsumentów ustanowionego w tej dyrektywie oraz że przepis ten powinien podlegać wykładni zawężającej. Ponadto wyrażeniu „główny przedmiot umowy”, zawartemu w tym przepisie, należy zwykle nadać w całej Unii Europejskiej autonomiczną i jednolitą wykładnię, którą należy ustalić, uwzględniając kontekst tego przepisu i cel danego uregulowania (zob. podobnie wyrok z dnia 20 września 2017 r., *Andriuc i in.*, C-186/16, EU:C:2017:703, pkt 34 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 31 W odniesieniu do kategorii warunków umownych, która wchodzi w zakres pojęcia „głównego przedmiotu umowy” w rozumieniu art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13, Trybunał orzekł, że należy rozumieć, iż są to warunki, które określają podstawowe świadczenia w ramach danej umowy i które z tego względu charakteryzują tę umowę. Natomiast warunki, które mają charakter posiłkowy względem warunków definiujących samą istotę stosunku umownego, nie mogą być objęte owym pojęciem „głównego przedmiotu umowy” [zob. w szczególności wyroki: z dnia 20 września 2017 r., *Andriuc i in.*, C-186/16, EU:C:2017:703, pkt 35, 36 i przytoczone tam orzecznictwo; a także z dnia 22 września 2022 r., *Vicente* (Postępowanie o zapłatę wynagrodzenia adwokata), C-335/21, EU:C:2022:720, pkt 78].
- 32 W niniejszej sprawie warunek odnoszący się do ceny dotyczy wynagrodzenia za usługi prawne, ustalonego według stawki godzinowej. Tego rodzaju postanowienie, które określa zobowiązanie zleceniodawcy do zapłaty honorarium adwokata i wskazuje stawki tego wynagrodzenia, należy do warunków definiujących samą istotę stosunku umownego, przy czym stosunek ten charakteryzuje się właśnie odpłatnym świadczeniem usług prawnych. Warunek ten wchodzi w konsekwencji w zakres wyrażenia „głównego przedmiotu umowy” w rozumieniu art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13. Jego ocena może ponadto dotyczyć „relacji ceny i wynagrodzenia do usług [...], które mają być świadczone w zamian”, w rozumieniu tego przepisu.
- 33 Wykładnia ta ma zastosowanie niezależnie od okoliczności, o której wspomniał sąd odsyłający w pierwszym pytaniu prejudycjalnym, że rzeczony warunek nie został wynegocjowany oddzielnie. Gdy bowiem warunek umowny należy do tych definiujących samą istotę stosunku umownego, jest tak zarówno w przypadku, gdy warunek ten był indywidualnie negocjowany, jak i w przypadku, gdy takie negocjacje nie miały miejsca.
- 34 W świetle całości powyższych rozważań na pytanie pierwsze należy odpowiedzieć, iż wykładni art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 należy dokonywać w ten sposób, że przepis ten obejmuje warunek umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem, który określa cenę świadczonych usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej.

W przedmiocie pytań drugiego i trzeciego

- 35 Poprzez pytania drugie i trzecie, które należy rozpatrzyć łącznie, sąd odsyłający dąży w istocie do ustalenia, czy art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że warunek zawartej między adwokatem a konsumentem umowy o świadczenie usług prawnych, który określa cenę tych usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej i nie zawiera żadnych szczegółów lub informacji innych niż stosowana stawka godzinowa, odpowiada wymogowi wyrażenia prostym i zrozumiałym językiem w rozumieniu tego przepisu. W przypadku odpowiedzi przeczącej sąd odsyłający zwraca się z pytaniem, jakie informacje należy przekazać konsumentowi w sytuacji, w której okaże się niemożliwe przewidzenie rzeczywistej liczby godzin niezbędnych do świadczenia usług będących przedmiotem tej umowy i czy brak takich informacji w ramach stosunku przedumownego może zostać zrekompensowany w trakcie wykonywania tej umowy.
- 36 W pierwszej kolejności, co się tyczy wynikającego z art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 wymogu wyrażenia warunków umownych prostym i zrozumiałym językiem, Trybunał podkreślił, że wymogu tego, przypomnianego również w art. 5 owej dyrektywy, nie można zawężyć do samej zrozumiałości tych warunków pod względem formalnym i gramatycznym, lecz – wręcz przeciwnie – z uwagi na to, że ustanowiony przez wspomnianą dyrektywę system ochrony opiera się na założeniu, iż konsument jest stroną słabszą niż przedsiębiorca, między innymi ze względu na stopień poinformowania, ów wymóg wyrażenia warunków umownych prostym i zrozumiałym językiem i w konsekwencji przejrzystości musi podlegać wykładni rozszerzającej (zob. podobnie wyrok z dnia 3 marca 2020 r., Gómez del Moral Guasch, C-125/18, EU:C:2020:138, pkt 46, 50 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 37 Wymóg, aby warunek umowny był wyrażony prostym i zrozumiałym językiem, należy zatem rozumieć w ten sposób, iż powinien być on rozumiany jako nakazujący, by umowa przedstawiała w sposób przejrzysty konkretne działanie mechanizmu, do którego odnosi się ów warunek, a także, w zależności od przypadku, związek między tym mechanizmem a mechanizmem przewidzianym w innych warunkach, tak by konsument był w stanie oszacować, w oparciu o jednoznaczne i zrozumiałe kryteria, wpływające dla niego z tej umowy konsekwencje ekonomiczne (wyroki: z dnia 20 września 2017 r., Andriuc i in., C-186/16, EU:C:2017:703, pkt 45; a także z dnia 16 lipca 2020 r., Caixabank i Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, C-224/19 i C-259/19, EU:C:2020:578, pkt 67 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 38 W konsekwencji badanie kwestii, czy warunek taki jak rozpatrywany w postępowaniu głównym jest wyrażony „prostym i zrozumiałym językiem” w rozumieniu dyrektywy 93/13, powinno zostać dokonane przez sąd krajowy w świetle wszystkich istotnych okoliczności faktycznych. Ścisłej rzecz ujmując, do sądu krajowego należy ustalenie, z uwzględnieniem ogółu okoliczności zawarcia umowy, czy w rozpatrywanej sprawie konsumentowi podano wszystkie informacje mogące mieć wpływ na zakres jego zobowiązania i pozwalające mu ocenić jego konsekwencje finansowe (zob. podobnie wyrok z dnia 3 marca 2020 r., Gómez del Moral Guasch, C-125/18, EU:C:2020:138, pkt 52 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 39 W drugiej kolejności, jeśli chodzi o moment, w którym informacje te powinny zostać podane do wiadomości konsumenta, Trybunał orzekł, że dostarczenie informacji o warunkach umownych i skutkach tego zawarcia przed zawarciem umowy ma dla konsumenta fundamentalne znaczenie. To w szczególności na podstawie tej informacji ten ostatni podejmuje decyzję, czy zamierza związać się warunkami sformułowanymi uprzednio przez przedsiębiorcę (wyrok z dnia 9 lipca 2020 r., Ibercaja Banco, C-452/18, EU:C:2020:536, pkt 47 i przytoczone tam orzecznictwo).

- 40 W niniejszej sprawie należy zauważyć, że – jak wyjaśnia sąd odsyłający – warunek dotyczący ceny ogranicza się do wskazania, że wynagrodzenie, które ma być pobrane przez przedsiębiorcę, wynosi 100 EUR za każdą godzinę świadczonych usług prawnych. Taki mechanizm ustalania ceny nie pozwala, w braku jakiegokolwiek innej informacji przekazanej przez przedsiębiorcę, przeciętnemu konsumentowi, właściwie poinformowanemu, dostatecznie uważnemu i racjonalnemu na dokonanie oceny konsekwencji finansowych wynikających z tego warunku, a mianowicie całkowitej kwoty, jaką należy zapłacić za te usługi.
- 41 Oczywiście, biorąc pod uwagę charakter usług będących przedmiotem umowy o świadczenie usług prawnych, często trudne, a wręcz niemożliwe jest zapewnienie przez przedsiębiorcę od chwili zawarcia umowy dokładnej liczby godzin potrzebnych do świadczenia takich usług, a w konsekwencji rzeczywistego całkowitego kosztu tych usług.
- 42 Ponadto Trybunał orzekł, że przestrzeganie przez przedsiębiorcę wymogu przejrzystości, o którym mowa w art. 4 ust. 2 i art. 5 dyrektywy 93/13, musi być oceniane poprzez odwołanie się do informacji dostępnych temu przedsiębiorcy w dniu zawarcia umowy z konsumentem (wyrok z dnia 9 lipca 2020 r., Ibercaja Banco, C-452/18, EU:C:2020:536, pkt 49).
- 43 Jednakże, o ile nie można wymagać od przedsiębiorcy, aby poinformował konsumenta o ostatecznych skutkach finansowych swojego zobowiązania, które zależą od zdarzeń przyszłych, nieprzewidywalnych i niezależnych od woli tego przedsiębiorcy, o tyle informacje, które ma on obowiązek przekazać przed zawarciem umowy, powinny umożliwić konsumentowi podjęcie rozważnej i w pełni świadomej decyzji, po pierwsze, o możliwości zaistnienia takich zdarzeń, a po drugie, o konsekwencjach, jakie mogą one wywołać w odniesieniu do danego świadczenia usług prawnych.
- 44 Informacje te, które mogą się różnić w zależności, po pierwsze, od przedmiotu i charakteru świadczeń przewidzianych w umowie o świadczenie usług prawnych, a po drugie, od mających zastosowanie zasad wykonywania zawodu i deontologii, powinny zawierać wskazówki pozwalające konsumentowi ocenić przybliżony całkowity koszt tych usług. Do takich należą oszacowanie przewidywanej lub minimalnej liczby godzin potrzebnych do wykonania określonej usługi albo zobowiązanie do wysyłania w rozsądnych odstępach czasu faktur lub okresowych sprawozdań wskazujących liczbę przepracowanych godzin pracy. Do sądu krajowego należy, jak przypomniano w pkt 38 niniejszego wyroku, dokonanie oceny, z uwzględnieniem wszystkich istotnych okoliczności towarzyszących zawarciu tej umowy, czy informacje przekazane przez przedsiębiorcę przed zawarciem umowy umożliwiły konsumentowi podjęcie rozważnej i w pełni świadomej decyzji przy pełnej wiedzy odnośnie do konsekwencji finansowych, jakie pociąga za sobą zawarcie tej umowy.
- 45 Mając na względzie całość powyższych rozważań, na pytania drugie i trzecie trzeba odpowiedzieć, że art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że nie spełnia wymogu wyrażenia prostym i zrozumiałym językiem w rozumieniu tego przepisu warunek umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem, który ustala cenę tych usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej, bez przekazania konsumentowi, przed zawarciem umowy, informacji, które pozwalają mu na podjęcie rozważnej i w pełni świadomej decyzji przy pełnej wiedzy odnośnie do konsekwencji ekonomicznych, jakie pociąga za sobą zawarcie tej umowy.

W przedmiocie pytania czwartego

- 46 Poprzez pytanie czwarte sąd odsyłający dąży w istocie do ustalenia, czy art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że warunek umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem ustalający zgodnie z zasadą stawki godzinowej cenę za te usługi i w związku z tym wchodzący w zakres głównego przedmiotu tej umowy należy uznać za nieuczciwy z tego tylko powodu, że nie spełnia wymogu przejrzystości przewidzianego w art. 4 ust. 2 tej dyrektywy.
- 47 W tym względzie należy przypomnieć, że Trybunał orzekł w odniesieniu do art. 5 dyrektywy 93/13, że przejrzysty charakter warunku umownego stanowi jeden z czynników, które sąd krajowy powinien wziąć pod uwagę przy dokonywaniu należącej do niego oceny nieuczciwego charakteru tego warunku na podstawie art. 3 ust. 1 tej dyrektywy. W ramach tej oceny na rzeczonym sądzie spoczywa zbadanie w świetle ogółu okoliczności faktycznych sprawy, po pierwsze, możliwego niedochowania wymogu dobrej wiary, a po drugie, ewentualnego istnienia znaczącej nierównowagi ze szkodą dla konsumenta w rozumieniu tego ostatniego przepisu (wyrok z dnia 3 października 2019 r., Kiss i CIB Bank, C-621/17, EU:C:2019:820, pkt 49 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 48 Jak wynika z orzecznictwa przytoczonego w pkt 36 niniejszego wyroku, wymóg przejrzystości warunków umownych ma ten sam zakres na podstawie art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13 i na podstawie jej art. 5 (zob. podobnie również wyrok z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, pkt 69). W związku z tym nie należy traktować odmiennie konsekwencji braku przejrzystości warunku umownego w zależności od tego, czy dotyczy głównego przedmiotu umowy, czy innego aspektu tej umowy.
- 49 O ile z orzecznictwa przypomnianego w pkt 47 niniejszego wyroku wynika, że ocena nieuczciwego charakteru warunku umowy zawartej z konsumentem opiera się zasadniczo na całościowej ewaluacji, która nie uwzględnia wyłącznie ewentualnego braku przejrzystości tego warunku, o tyle należy zauważyć, że państwa członkowskie mogą zapewnić, zgodnie z art. 8 dyrektywy 93/13, wyższy poziom ochrony konsumentów.
- 50 W niniejszej sprawie, jak wynika z postanowienia odsyłającego i z uwag przedstawionych przez rząd litewski, Republika Litewska zdecydowała się na zapewnienie wyższego poziomu ochrony, ponieważ art. 6.228⁴ ust. 6 kodeksu cywilnego stanowi, że warunki sprzeczne z wymogiem przejrzystości uznaje się za nieuczciwe.
- 51 W zakresie, w jakim państwa członkowskie zachowują swobodę odnośnie do ustanowienia w prawie krajowym takiego poziomu ochrony, dyrektywa 93/13, nie wymagając, by brak przejrzystości warunku umowy zawartej z konsumentem automatycznie pociągał za sobą stwierdzenie jego nieuczciwego charakteru, nie stoi na przeszkodzie temu, by taki skutek wynikał z prawa krajowego.
- 52 W świetle całości powyższych rozważań na pytanie czwarte trzeba odpowiedzieć, iż art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że warunku umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem ustalającego zgodnie z zasadą stawki godzinowej cenę za te usługi i w związku z tym wchodzącego w zakres głównego przedmiotu tej umowy nie można uznać za nieuczciwy z tego tylko powodu, że nie spełnia wymogu przejrzystości przewidzianego w art. 4 ust. 2 tej dyrektywy, chyba że państwo członkowskie,

którego prawo krajowe znajduje zastosowanie do przedmiotowej umowy, wyraźnie przewidziało, zgodnie z art. 8 tej dyrektywy, że zakwalifikowanie jako „nieuczciwego warunku” wynika z samego tego faktu.

W przedmiocie pytań piątego i szóstego

- 53 Poprzez pytania piąte i szóste, które należy rozpatrzyć łącznie, sąd odsyłający dąży w istocie do ustalenia, czy art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że jeżeli umowa o świadczenie usług prawnych zawarta między adwokatem a konsumentem nie może dalej obowiązywać po usunięciu warunku uznanego za nieuczciwy, który ustala cenę usług w oparciu o zasadę stawki godzinowej, a usługi te zostały już wykonane, stoją one na przeszkodzie temu, by sąd krajowy zdecydował się na przywrócenie sytuacji, w jakiej znajdowałby się konsument w braku tej klauzuli, nawet jeśli prowadzi to do nieotrzymania przez przedsiębiorcę wynagrodzenia za swoje usługi, lub by zastąpił tę klauzulę przepisem prawa krajowego odnoszącym się do maksymalnej stawki wynagrodzenia za pomoc świadczoną przez adwokata lub swoją własną oceną poziomu wynagrodzenia, jaki uzna za racjonalny za te usługi.
- 54 W celu udzielenia odpowiedzi na te pytania należy przypomnieć, że jak wynika z orzecznictwa Trybunału, stwierdzenie nieuczciwego charakteru warunku umowy powinno umożliwić przywrócenie sytuacji prawnej i faktycznej, w jakiej znajdowałby się konsument w braku tego nieuczciwego warunku umownego (zob. podobnie wyrok z dnia 31 maja 2018 r., Sziber, C-483/16, EU:C:2018:367, pkt 34 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 55 Zgodnie z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 sąd odsyłający jest zobowiązany do zaniechania stosowania nieuczciwych warunków umownych, aby w braku sprzeciwu konsumenta nie wywierały one wiążących wobec niego skutków. Umowa powinna jednak w zasadzie nadal obowiązywać, bez jakiegokolwiek zmiany innej niż wynikająca z uchylenia nieuczciwych warunków umownych, o ile takie dalsze obowiązywanie umowy jest prawnie możliwe zgodnie z zasadami prawa krajowego (wyrok z dnia 25 listopada 2020 r., Banca B., C-269/19, EU:C:2020:954, pkt 29 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 56 W sytuacji, w której umowa zawarta między przedsiębiorcą a konsumentem nie może dalej obowiązywać po usunięciu nieuczciwego warunku, art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 nie stoi na przeszkodzie temu, by sąd krajowy w zastosowaniu zasad rządzących prawem zobowiązań usunął nieuczciwy warunek poprzez zastąpienie go przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym w sytuacjach, w których unieważnienie nieuczciwego warunku zobowiązywałaby sąd do stwierdzenia nieważności danej umowy w całości, narażając przez to konsumenta na szczególnie niekorzystne penalizujące go konsekwencje (wyrok z dnia 25 listopada 2020 r., Banca B., C-269/19, EU:C:2020:954, pkt 32 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 57 W niniejszej sprawie sąd odsyłający zastanawia się nad konsekwencjami ewentualnego stwierdzenia nieuczciwego charakteru warunku dotyczącego ceny. Sąd ten uważa, po pierwsze, że umowy rozpatrywane w postępowaniu głównym nie mogą nadal obowiązywać w braku tego warunku, a po drugie, że sytuacja, w jakiej znajdowałby się konsument w braku wspomnianego warunku umownego, nie mogłaby zostać przywrócona, ponieważ skorzystał on z usług prawnych przewidzianych w tych umowach.
- 58 W tym względzie należy zauważyć, że jak wynika z orzecznictwa przytoczonego w pkt 54–56 niniejszego wyroku, stwierdzenie nieuczciwego charakteru warunku dotyczącego ceny pociąga za sobą obowiązek sądu krajowego odstąpienia od jego stosowania, chyba że konsument się temu

sprzeciwi. Przywrócenie sytuacji, w jakiej znajdowałby się konsument w przypadku braku tego warunku, przekłada się co do zasady, również w przypadku świadczenia usług, na zwolnienie go z obowiązku zapłaty honorariów ustalonych na podstawie tego warunku.

- 59 W związku z tym, w przypadku gdyby sąd odsyłający uznał, że na podstawie właściwych przepisów prawa krajowego umowy nie mogą dalej obowiązywać po wyłączeniu z nich warunku dotyczącego ceny, art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 nie stoi na przeszkodzie ich unieważnieniu, nawet jeśli doprowadzi to do tego, że przedsiębiorca nie otrzyma żadnego wynagrodzenia za swoje usługi.
- 60 Jedynie w sytuacji, gdy unieważnienie umów w całości naraziłoby konsumenta na szczególnie niekorzystne konsekwencje, w związku z czym konsument zostałby spenalizowany, sąd odsyłający ma wyjątkową możliwość zastąpienia nieuczciwego warunku, którego nieważność stwierdzono, przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym lub mającym zastosowanie w przypadku porozumienia stron danej umowy.
- 61 Co się tyczy konsekwencji, jakie unieważnienie umów będących przedmiotem sporu w postępowaniu głównym mogłoby spowodować dla konsumenta, należy zauważyć, że w przypadku umowy kredytu Trybunał orzekł, iż unieważnienie umowy w całości spowodowałoby co do zasady natychmiastową wymagalność pozostałej kwoty kredytu w proporcjach mogących przekraczać możliwości finansowe konsumenta i mogłoby spowodować dla konsumenta szczególnie niekorzystne konsekwencje (zob. podobnie wyrok z dnia 3 marca 2020 r., Gómez del Moral Guasch, C-125/18, EU:C:2020:138, pkt 63 i przytoczone tam orzecznictwo). Jednakże szczególnie szkodliwy charakter unieważnienia umowy nie może zostać ograniczony jedynie do skutków o charakterze czysto finansowym.
- 62 Jak bowiem podnosi rzecznik generalny w pkt 74 i 76 opinii, nie jest wykluczone, że unieważnienie umowy o świadczenie usług prawnych, które zostały już wykonane, może postawić konsumenta w sytuacji niepewności prawnej, w szczególności w sytuacji, gdyby prawo krajowe pozwalało przedsiębiorcy domagać się wynagrodzenia za te usługi na innej podstawie niż ta podstawa, jaka jest unieważnienie umowy. Ponadto, również w zależności od mającego zastosowanie prawa krajowego, nieważność umowy mogłaby ewentualnie mieć wpływ na ważność i skuteczność czynności dokonanych na jej podstawie.
- 63 W konsekwencji, jeżeli w świetle powyższych rozważań sąd odsyłający stwierdzi, że unieważnienie rozpatrywanych umów w całości pociągałoby za sobą szczególnie niekorzystne skutki dla konsumenta, art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 nie stoi na przeszkodzie temu, aby sąd ten zastąpił warunek dotyczący ceny przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym lub mającym zastosowanie w przypadku porozumienia stron tych umów. Istotne jest jednak, by przepis ten miał być stosowany konkretnie do umów zawartych między przedsiębiorcą a konsumentem i nie miał na tyle ogólnego zasięgu, by jego zastosowanie było zasadniczo równoznaczne z umożliwieniem sądowi krajowemu ustalenia na podstawie jego własnego oszacowania wynagrodzenia należnego z tytułu świadczonych usług [zob. podobnie wyrok z dnia 8 września 2022 r., D.B.P. i in. (Kredyt hipoteczny denominowany w walucie obcej), od C-80/21 do C-82/21, EU:C:2022:646, pkt 76, 77 i przytoczone tam orzecznictwo].
- 64 Pod warunkiem, że zarządzenie z dnia 2 kwietnia 2004 r., o którym mowa w postanowieniu odsyłającym, zawiera taki przepis, czego ustalenie należy do sądu odsyłającego, zarządzenie to może zostać zastosowane w celu zastąpienia klauzuli dotyczącej ceny wynagrodzeniem ustalonym przez sąd.

- 65 Sąd odsyłający nie może natomiast uzupełnić umów spornych w postępowaniu głównym swoimi własnymi szacunkami dotyczącymi poziomu wynagrodzenia, jaki uważa za racjonalny z tytułu świadczonych usług.
- 66 Jak bowiem wynika z orzecznictwa Trybunału, jeżeli sąd krajowy stwierdzi nieważność nieuczciwego warunku w umowie zawartej między przedsiębiorcą a konsumentem, sąd ten nie może uzupełnić umowy poprzez zmianę treści tego warunku (wyrok z dnia 25 listopada 2020 r., Banca B., C-269/19, EU:C:2020:954, pkt 30 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 67 W tym względzie Trybunał stwierdził bowiem, że gdyby sąd krajowy mógł zmieniać treść nieuczciwych warunków zawartych w takich umowach, to takie uprawnienie mogłoby zagrażać realizacji długoterminowego celu ustanowionego w art. 7 dyrektywy 93/13. Uprawnienie to przyczyniałoby się bowiem do wyeliminowania zniechęcającego skutku wywieranego na przedsiębiorców poprzez sam brak stosowania takich nieuczciwych warunków wobec konsumentów, ponieważ nadal mogliby oni dostrzegać korzyść w stosowaniu rzeczonych warunków, wiedząc, że nawet gdyby miały one być unieważnione, to jednak umowa mogłaby zostać uzupełniona w niezbędnym zakresie przez sąd krajowy, tak aby zagwarantować w ten sposób interes rzeczonych przedsiębiorców (wyrok z dnia 18 listopada 2021 r., A. S.A., C-212/20, EU:C:2021:934, pkt 69 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 68 W świetle całości powyższych rozważań na pytania piąte i szóste trzeba odpowiedzieć, że art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że w przypadku gdy umowa o świadczenie usług prawnych zawarta między adwokatem a konsumentem nie może dalej obowiązywać po wyłączeniu z niej warunku uznanego za nieuczciwy, który ustala cenę usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej, a usługi te zostały wykonane, to nie stoją one na przeszkodzie temu, by sąd krajowy przywrócił sytuację, w jakiej znajdowałby się konsument w braku tego warunku, nawet jeśli skutkuje to nieotrzymaniem wynagrodzenia przez przedsiębiorcę. W przypadku gdyby unieważnienie umowy w całości naraziło konsumenta na szczególnie niekorzystne konsekwencje, czego zbadanie należy do sądu odsyłającego, przepisy te nie stoją na przeszkodzie temu, by sąd krajowy zarządził skutkom nieważności wspomnianego warunku poprzez zastąpienie go przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym lub mającym zastosowanie w przypadku porozumienia stron tej umowy. Przepisy te stoją natomiast na przeszkodzie temu, aby sąd krajowy zastąpił niedozwolony warunek, którego nieważność stwierdzono, sądowym oszacowaniem poziomu wynagrodzenia należnego za wspomniane usługi.

W przedmiocie kosztów

- 69 Dla stron w postępowaniu głównym niniejsze postępowanie ma charakter incydentalny, dotyczy bowiem kwestii podniesionej przed sądem odsyłającym, do niego zatem należy rozstrzygnięcie o kosztach. Koszty poniesione w związku z przedstawieniem uwag Trybunałowi, inne niż koszty stron w postępowaniu głównym, nie podlegają zwrotowi.

Z powyższych względów Trybunał (czwarta izba) orzeka, co następuje:

- 1) Artykuł 4 ust. 2 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich, zmienionej dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r.,**

należy interpretować w ten sposób, że:

przepis ten obejmuje warunek umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem, który określa cenę świadczonych usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej.

2) Artykuł 4 ust. 2 dyrektywy 93/13, zmienionej dyrektywą 2011/83,

należy interpretować w ten sposób, że:

nie spełnia wymogu wyrażenia prostym i zrozumiałym językiem w rozumieniu tego przepisu warunek umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem, który ustala cenę tych usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej, bez przekazania konsumentowi, przed zawarciem umowy, informacji, które pozwalają mu na podjęcie rozważnej i w pełni świadomej decyzji przy pełnej wiedzy odnośnie do konsekwencji ekonomicznych, jakie pociąga za sobą zawarcie tej umowy.

3) Artykuł 3 ust. 1 dyrektywy 93/13, zmienionej dyrektywą 2011/83,

należy interpretować w ten sposób, że:

warunku umowy o świadczenie usług prawnych zawartej między adwokatem a konsumentem ustalającego zgodnie z zasadą stawki godzinowej cenę za te usługi i w związku z tym wchodzącego w zakres głównego przedmiotu tej umowy nie można uznać za nieuczciwy z tego tylko powodu, że nie spełnia wymogu przejrzystości przewidzianego w art. 4 ust. 2 tej dyrektywy, ze zmianami, chyba że państwo członkowskie, którego prawo krajowe znajduje zastosowanie do przedmiotowej umowy, wyraźnie przewidziało, zgodnie z art. 8 tej dyrektywy, ze zmianami, że zakwalifikowanie warunku jako nieuczciwego wynika z samego tego faktu.

4) Artykuł 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13, zmienionej dyrektywą 2011/83,

należy interpretować w ten sposób, że:

w przypadku gdy umowa o świadczenie usług prawnych zawarta między adwokatem a konsumentem nie może dalej obowiązywać po wyłączeniu z niej warunku uznanego za nieuczciwy, który ustala cenę usług zgodnie z zasadą stawki godzinowej, a usługi te zostały wykonane, to nie stoją one na przeszkodzie temu, by sąd krajowy przywrócił sytuację, w jakiej znajdowałby się konsument w braku tego warunku, nawet jeśli skutkuje to nieotrzymaniem wynagrodzenia przez przedsiębiorcę. W przypadku gdyby unieważnienie umowy w całości naraziłoby konsumenta na szczególnie niekorzystne konsekwencje, czego zbadanie należy do sądu odsyłającego, przepisy te nie stoją na przeszkodzie temu, by sąd krajowy zarządził skutkom nieważności wspomnianego warunku poprzez zastąpienie go przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym lub mającym zastosowanie w przypadku porozumienia stron tej umowy. Przepisy te stoją natomiast na przeszkodzie temu, aby sąd krajowy zastąpił niedozwolony warunek, którego nieważność stwierdzono, sądowym oszacowaniem poziomu wynagrodzenia należnego za wspomniane usługi.

Podpisy